

Список використаних джерел

1. Баршт К.А. Постструктуралізм у світлі відкриття А. Потебні (Нариси про ракурси філологічного буття). Літературознавство як проблема. 2001. С. 347–375.
2. Бертран Рассел. Людське пізнання: його сфера та межі. Київ, 1997. 560 с.
3. Вітгенштайн Людвіг. Tractatus Logico-Philosophicus; Філософські дослідження. Київ, 1995. 311 с.
4. Еко Умберто. Роль читача. Дослідження з семіотики текстів. Львів, 2004. 383 с.
5. Кримський С.Б. Місце пізнання в багатоманітності форм освоєння світу. Філософсько-антропологічні читання'98. 1999. С. 53–64.

МАНДРІВНІ СТУДЕНТИ ЯК ПРЕДСТАВНИКИ ВАГАНТИЗМУ В УКРАЇНІ

Андрієнко Анна

здобувач вищої освіти бакалаврського рівня

Факультет економіки і права

samsung132653@gmail.com

Баличева Лариса

канд. історич. наук, доцент

Кафедра українознавства і мовної підготовки іноземних громадян

Larysa.Balycheva@hneu.net

Харківський національний економічний університет ім. С. Кузнеця

В Україні період існування епохи бароко позначений появою багатьох нових явищ у різних сферах суспільного життя, особливо в сфері освіти, науки та літератури. Окремим напрямом є існування такого явища як українські мандрівні студенти (дяки), що є своєрідним феноменом в історії давньої української культури, та яке є своєрідним проявом такого західноєвропейського феномену, як вагантизм.

Вагантизм виник у 12 столітті у країнах Західної Європи (Німеччині, Франції, Англії, Північна Італія). В Європі він проіснував до 14 століття включно та поступово пішов на спад. Генезу середньовічного вагантизму вчені пов'язують із розвитком шкільної середньої та вищої освіти в країнах Європи. Кожна з європейських шкіл славилася своїми викладачами, певним набором навчальних дисциплін, манерою викладання тих чи інших наук, а школярі і студенти в пошуках необхідних знань переходили з однієї школи до іншої, за що їх звали бродячими, мандрованими школярами, або вагантами чи голіардами (від лат. *vagantes* – мандрівні люди, старофранц. *goliard* – блазень). Це були середньовічні мандрівні клірики (здебільшого ченці-утікачі), школярі-студенти, які складали сатиричні, любовні, застольні пісні та дотепні пародії на церковні тексти та ритуали, через що переслідувались церквою та владою [8].

До цього стану належали також позбавлені роботи вчителі, вихователі, клірики без парафій, недочені учні та студенти тощо.

Вагантами називали також усіх без винятку бродячих, чи мандрівних студентів-поетів, кліриків без парафій. Якщо монастирські школи готували кадри переважно для своїх потреб, то соборні — для ширшої громадської діяльності. Згодом їх ставало все більше і більше, а нові історичні й політичні умови та культурне пожвавлення вимагало якісно нової системи освіти [10].

У XV ст. традиції вагантів в Європі пішли на спад. Проте вони не зникли безслідно, і в XVII–XVIII ст. виникає явище українського вагантизму. Культурне надбання України завжди поповнювалось не тільки оригінальною творчістю, а й перекладами з латинської, візантійської та західноєвропейської літератури. Новим джерелом збагачення української культури став і вагантизм.

Мандрувачі, що прагнули знань, та які самі поширювали знання, мали велику кількість назв: «школярі», «бурсаки», «спудеї», «нищі студенти», «бакаляри», «пани бакаляри», «миркачі», «канцеляристи», «недоуки», «вандровані пахолки», «пиворізи», «мандрівні дяки», «горілкопивці». Мандрівні студенти відіграли помітну роль у розвитку багатьох літературних жанрів (різдвяно-великодніх орацій і травестій), у творенні своєрідного народного театру – вертепу, в поширенні книжної освіти серед тогочасного населення країни [1].

Мандрівними дяками ставали студенти Київської академії (Києво-Могилянської академії) та інших колегіумів (у Луцьку, Переяславі, Харкові, Чернігові та ін.), але іноді й духовні особи без посади, які мандрували Україною в пошуках місця вчителя в школах, що діяли у XVIII ст. Ця традиція зберігалася до початку XIX ст. Студенти, прослухавши кілька навчальних курсів, переважно поетики та риторики, на канікулах (вакаціях), мандрували по Гетьманщині та Слобідській Україні, допомагаючи місцевим дякам в навчанні дітей при церковній службі, або були домашніми вчителями. Переходили з місця на місце, шукаючи не лише заробітку, а й нових вражень, знайомств, а часом і пригод. Інколи ректори академій та колегіумів надавали малоімущим студентам академічні відпустки, аби ті могли заробити собі гроші для завершення навчання. Частина студентів не верталася з вакацій. Вони залишалися при школах: учили дітей, складали травестійно-бурлескні вірші, орації, співали в церковному хорі, ходили з вертепом на Різдвяні свята [8].

Відомий український фольклорист, етнограф, літературознавець та громадський діяч Микола Сумцов був одним з перших, хто помітив схожість між середньовічними вагантами та південноруськими пиворізами. Він стверджував: „Південноруські пиворізи XVII ст. не тільки за своїм моральним характером, але і за улюбленими темами нагадують середньовічних вагантів. Ваганти любили говорити про вино і випивку, і поезія їх вирізняється значною грубістю у порівнянні з лицарською поезією. Сатира не мала особливого характеру; вона була спрямована або проти недоліків людей взагалі, або проти станових недоліків. При цьому в політичному та релігійному відношеннях сатира голій була цілком добромисною і правовірною. Українські вірші, що

описують звичаї, та вірші повчальні відзначались такими ж рисами і переслідували такі ж цілі” [8].

Дослідивши значну кількість українських народних казок та анекдотів про любовні пригоди попів та дяків, М. Сумцов зробив висновок, що вони побудовані на західних літературних джерелах, з чого він припускає, що і „стародавні українські вірші черпали з невичерпного джерела західноєвропейської сатиричної літератури про духовенство” [4].

Інший, не менш відомий український літературознавець, фольклорист, бібліограф, академік Михайло Возняк також вказував на зв'язок українських мандрівних студентів та західноєвропейських вагантів у своїй праці „Історії української літератури”: „Своїм тривожним життям нагадують наші мандрівні студенти й дячки західноєвропейських вагантів і мандрівних кліриків, таких самих мандрівних співаків і віршарів, якими були й українські мандрівні школярі. Подібне життя давало привід і до подібної літературної творчості, тим більше, що крім подібності життя була й подібність освіти. І саме ця подібність освіти, знайомство із західними школами, їх наукою й поезією не могла лишитися без впливу на літературну творчість наших віршарів. Таким чином можна шукати в творчості наших мандрівних школярів і дяків двоякої подібності з творчістю західних вагантів: впливу однакових умов життя та впливу літературних взаємин” [2].

Академік О. Білецький, який вважається знавцем західноєвропейської, української і взагалі світової літератури, стверджував, що „у справі внесення реалістичного напрямку в українську літературу XVII–XVIII ст. мандрівним дякам – мандрівним школярам – належить особливо помітне місце. Ми маємо тут справу з побутовим явищем, аналогічним західноєвропейським голіардам або вагантам; але, незважаючи на наявність момпенських рис і в українських “дяках” – у них набагато виразніше, ніж у голіардів, помітний зв'язок із середовищем міських і сільських мас, зв'язок, який підтверджується аналізом їхньої творчості” [7].

Багато й інших відомих дослідників, таких як В. Микитась [5], Г. Нога [6], Ю. Писаренко [7], Семенюк Л. [8] вказували на типологічну спорідненість українських мандрівних дяків із західноєвропейськими вагантами. Майже всі згадані дослідники вказували, що спільним у творчості вагантів і мандрівних дяків було зображення вбогого життя студентів, висміювання власних недоліків, іронічна самокритика. У їхніх піснях та віршах досить часто звучать скарги на принизливу бідність, вимушене мандрування, холод і недоїдання. Ось як зобразили себе ваганти у вірші з красномовною назвою “Бідний вагант”: “Стану я духовного злидень поміж вами, Для страждань народжений плентаюсь світами... Одяг продірявлений на мені недужім, І в морозну днину я аж тремчу від стужі...” [7]. Навчання в таких умовах прирівнювалося до подвигу, а студентів і школярів автори змальовували як осіб безкорисних і благородних у своїх устремліннях. Через складні суспільно-політичні умови становище українських студентів також було непростим.

Як і ваганти, українські мандрівні студенти-поети описували свої напівголодні мандри, постійні невеселі думки стосовно пошуку їжі, знущання вчителів та важкі умови навчання. У багатьох школярських віршах змальована невесела картина навчання “отроків”, особливо труднощі засвоєння ними латини, голодне й напівголодне животіння, суперечки і непорозуміння з учителями, дяками-дидасками, вічна мрія школярів вдосталь поїсти. Незважаючи на всі життєві труднощі і негаразди, українські школярі і студенти не втрачали життєвого оптимізму, молодечого запалу, пристрасті до земних радощів і розваг. Тобто в цьому плані вони особливо нагадують своїх середньовічних попередників, адже західні ваганти теж мали у народі славу балагурів і бешкетників, любителів жінок і вина [3].

Школярі та студенти, як і сучасні здобувачі освіти, завжди чекали на різні свята, вихідні та канікули. В той час вони мали назву рекреації та включали в себе перерви для відпочинку між лекціями та різноманітними культурними заходами, великодні та різдвяні святкування, літні канікули. В цей час студенти і могли здійснити мандри країною з метою пошуку підробітку. Також існував щотижневий вихідний день – четвер, а навесні три травневі дні в якості рекреацій поза стінами навчальних закладів. Студенти, викладачі та професори виходили для забав на знамениту гору Скавику (Щекавицю) поблизу урочища Глибочиця й перебували там зрання до пізнього вечора [8].

Церковний та освітній діяч, поет Ігнатій Максимович, який був викладачем поезики Київської академії у 1761 році написав «Оду на перший день травня». Вона присвячена опису найвизначніших і найхарактерніших моментів шкільного життя — травневим рекреаціям. Під час рекреацій школярі та вчителі забавлялися іграми, співали церковні та світські пісні, проголошували вірші та пародійні промови, ставили вистави (інтермедії, комедії та трагедії), які спеціально готували до таких нагод і які мають велике значення для розуміння ренесансної культури [9].

Якщо розглядати різдвяні свята, то студенти, особливо бурсаки, готували орації – спеціальні вірші, вертепи. Особливістю було те, що вони ходили гуртом, разом з «не школярською» молоддю, колядували, щедрували, співали, грали на інструментах, за що отримували подаяння грішми, хлібом, калачами, ковбасами, різними стравами, горілкою [6].

Саме студенти започаткували Різдвяний вертеп, який був запозичений із Заходу, а згодом став народним добутком, перетворився на «живий» вертеп, коли ролі виконували живі персонажи.

Григорій Галаган, відомий громадський діяч, українофіл, меценат в другій частині своєї вертепної драми також описує образ мандрівного дяка-вчителя з колишніх бурсаків. Коли допікали нестатки студенти старших богословських та філософських класів збиралися увечері гуртом та співали перед торговцями та городянами пісні, в яких прославляли різних святих або інших відомих тогочасних осіб.

Також розповсюдженим було явище, коли разом зі студентами з імущих родин відходили на канікули в якості «інспекторів» і бідніші студенти старших

класів, які працювали репетиторами, за їжу та гроші. Їм видавалися паспорти і довідки, які вони повинні були повернути після канікул з відміткою про виконані роботи. Завершення повного курсу навчання знаменувало отримання випускниками академії посвідчень, скріплених печаткою ректора. Місцеві вихованці з таким посвідченням влаштовувалися на службу та зберігали право членів академічного братства. Іногороднім видавали паспорти, без чого всяке відлучення з академії вважалося порушенням шкільних і державних законів і, зрозуміло, каралося.

У «пашпортах» зазначалися імена та прізвища студентів, які відпускалися для «прошення милостині» за Дніпро, в малоросійські і слободські полки, та час – до першого вересня.

Мандрували не тільки ваганти-студенти, а й магістри та доктори. Вони змінювали місце викладання, популяризуючи свій авторитет, уникаючи тиску й конкуренції міської влади та зверхності єпископів. Разом із ними часто мандрувала краща частина студентів у пошуках дорогоцінних для них «перлин знання». Масове мандрування наставало з початком весни, яку ваганти натхненно оспівували, недаремно ж і їх самих часто називали «весною середньовіччя», «весною людства» [5].

Українські ваганти стали зачинателями демократичної літератури на рідній мові, пропагандистами новітніх ідей світової культури, живими розповсюджувачами важливих політичних і громадських новин. Необхідно зазначити, що вони типологічно пов'язані з західноєвропейськими вагантами і українськими парубками XV – XVI століть, які мандрували по освіту у пошуках знань, навчалися в західноєвропейських університетах та приносили звідти не тільки знання, а й ідеї гуманізму, Відродження, Реформації і контрреформації та пристосовували їх до національних особливостей. Вони писали твори, komponували різні збірники, що не лише задовольняли тодішні смаки, а й до певної міри відповідали моральним і громадським устоям.

Отже, українські ваганти є частиною нашої історії та розвитку освіти. Без них – мандрівних «бакалярів», учителів-дяків, «студентів-інспекторів» неможливо уявити започаткування та розвиток середньої та вищої освіти в Україні. Саме вони, з їх нужденним життям, невичерпним гумором, постійним тяжінням до нових знань та прагненням до саморозвитку та самоосвіти заклали основи для виникнення та розвитку перших навчальних закладів, університетів в країні.

Список використаних джерел

1. Борисевич Л., Новосад М., Сініцина А. Українські мандрівні студенти — носії гуманних ідей XVII—XVIII століть [Електронний ресурс]. Українознавство. 2022, № 2, С. 245–254. – URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Ukr_2022_2_15
2. Возняк М. Історія української літератури: У 2 кн. – Кн. 2. Львів: Світ, 1994. 560 с.
3. Давній український гумор і сатира / Упорядкув. текстів, вступ. ст. і примітки Л. Є. Махновця. Київ: Держлітвидав, 1959. 494 с.
4. Єфіменко П. Зразки викривальної сатири в Малоросії. Матеріали до вивчення історії української літератури: У 5-ти т. Т. 1. Київ, 1959. С. 540–543.
5. Микитась В. Давньоукраїнські студенти і професори. Київ, 1994. 288 с. – URL: <http://litopys.org.ua/mykytas/myk13.htm>
6. Нога Г. Звичаї тієї з давніх школярів бували... (Український святковий бурлеск XVII–XVIII ст.). Київ: Стилос, 2001. 190 с.
7. Писаренко Ю. Прибічники Бахуса та Венери (творчість мандрівних дяків та вагантів)/ Укр. мова й л-ра в середніх школах, гімназіях, ліцеях та колегіумах. 2000. № 3. С. 109–115.
8. Семенюк Л. Традиції західноєвропейського вагантизму у творчості українських мандрівних дяків. Волинь філологічна: текст і контекст. Волин. нац. ун-т ім. Лесі Українки. 2008. Вип. 6, Ч. 2. С. 251–260.
9. Українська література XVIII ст. / Уклад., вступ. ст. і примітки О. Мишанича. Київ: Наук. думка, 1983. 696 с.
10. Українська літературна енциклопедія: У 2 т. Т. 1. Київ: Укр. рад. енцикл. ім. М.Бажана, 1988. 534 с.